

Harvey'in Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim Kavramına Eleştirel Bir Bakış: Türkiye Örneği

Öz

David Harvey, 1970'lerin krizinin ardından, sermayenin yeni birikim modelini Marx'ın "ilk birikim"* kavramı ile özdeş tuttuğu "mülksüzleştirme yoluyla birikim" ile açıklamakta, "yeni emperyalizm" şeklinde ifade ettiği dönemin de bu kavram üzerinde yükseldiği görüşünü savunmaktadır. Harvey'in iddiası, Marx'ın sözünü ettiği ilk birikimin tarihte bir kez olmuş ve sona ermiş bir şey değil, bugün hala devam eden bir süreç olduğu yönündedir. Özellikle, özelleştirme meselesi üzerinden tartışılan bu kavram ve birikim modeli 1970'lerden itibaren suyun, eğitimin, sağlık hizmetlerinin pek çok ülkede özelleştirilmesi ile görünür hale gelmiştir. Bu mülksüzleştirme biçimlerinin "en azından yüzeysel olarak Marx'ın Kapital'de tarif ettiği şekilde, işyerinde artık değer üretmek için canlı emeğin sömürülmesiyle doğrudan ilgili olmadığı", Harvey'in en önemli tezlerinden biridir.

Bu çalışmanın temel sorusu, Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim analizinin sağladığı temel araçların ve bu bağlamda "artı değer üretiminin canlı emek sömürsüyle doğrudan ilişkili olmadığı" hipotezinin Türkiye için geçerli olup olmadığı sorusudur. Bu nedenle çalışmada, mesele eleştirel bir bakış ile ele alınarak, Türkiye'de özgür ve özgür olmayan emek kategorilerinin mevcut üretim biçimi tarafından sürekli bir biçimde yeniden üretildiğine dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: mülksüzleştirme yoluyla birikim, ilkel birikim, emek piyasaları

A Critical Look to Harvey's Concept of Accumulation by Dispossession

Abstract

David Harvey argues that after the crisis of the 1970s, the new accumulation model can be expressed with the notion of "accumulation by dispossession" coinciding with the concept of "primitive accumulation" of Marx and this period that he expressed as "new imperialism". has been built upon this concept. Harvey claims that the primitive accumulation that Marx mentions is not a once and for all phenomenon in history, it is not something that has come to an end, but a still continuing process. In particular, this notion and accumulation model discussed over the issue of privatization, has become visible since the 1970s with the privatization of water, education and health services in many countries and one of the most important theses in Harvey's work is that these forms of dispossessions are "not at all directly related to the exploitation of labor, as described in Marx's Capital, at least in the workplace."

The basic question of this work is whether the basic tools that Harvey's accumulation analysis through dispossession provides and the hypothesis that "the production of surplus value is not directly related to the labor exploitation" apply to Turkey. For this reason, attention is drawn to the fact that the free and unfree labor categories in Turkey are constantly reproduced by the current mode of production, with a critical view of the issue.

Keywords: accumulation by dispossession, primitive accumulation, labor market

Özge ERDÖLEK KOZAL¹

¹ Araş. Gör., Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ozge.kozal@ege.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-5542-6290

* Kimi yazarlarca, ilkel birikim olarak çevrilmiştir, bu çalışmada, yazar tarafından belirtilmemişse kavram ilk birikim biçiminde kullanılacaktır.

** Kavramın orijinali, "accumulation by dispossession"dur. Kavram, Türkçe'ye el koyarak birikim, değersizleştirme yoluyla birikim, zor esasına dayalı birikim gibi farklı biçimlerde çevrilmiştir. Ancak bu çalışmada, kavramın orijinaline en uygun çevirinin, "mülksüzleştirme yoluyla birikim" çevirisi olduğu düşünüldüğünden "mülksüzleştirme yoluyla birikim" biçimi ile kullanılmıştır. Konu kapsamında ele alınan yazarların kavramı kullanım biçimleri ise, orijinallerine sadık kalınarak korunmuş ve dipnotlarda belirtilmiştir.

1. Tarihsel arka plan

Mülsüzleştirme yoluna birikim meselesini tartışabilmek, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin temel dinamiklerinin iyi analiz edilmesi, bir başka anlatımla sermaye birikiminin tarihsel dönüşüm dinamiklerinin incelenmesini gerektirmektedir. II. Dünya Savaşı izleyen yıllarda ve özellikle 1970'li yıllarda yaşana krizlerle birlikte ekonomi politikaları önemli ölçüde değişmiştir. 1970 öncesi dönem "Keynesçi uzlaş" dönemi olarak adlandırılırken, kapitalizmin son yirmi yıldaki dönüşümü "neo-liberalizm" olarak tanımlanmaktadır (Dumenil ve Levy, 2005:25). Keynesçi uzlaş döneminde, ABD (ve Kanada), Avrupa ve Japonya gibi merkez ülkeler açısından büyüme, istihdam, teknolojik ilerleme gibi temel göstergelerde parlak bir dönem yaşandığı, ancak çevre ülkelerin bu parlaklığın oldukça uzağında olduğunu görülmektedir (Dumenil ve Levy, 2005:25). Bu refah dönemi, iktisat yazınında "1974-1975 petrol krizi" olarak kabul gören büyük kriz ile özellikle İngiltere ve ABD başta olmak üzere merkez ülkelerde sona ermiş ve merkez-çevre ilişkisinin dinamikleri sonucunda kriz, giderek çevre ülkelere ihraç edilmiştir. Dumenil ve Levy'nin (2005) çalışmasındaki en önemli noktalardan biri, yalnızca petrol fiyatlarındaki yükselişin bu denli uzun ve çok yönlü krizleri açıklamak için yeterli olamayacağına yaptıkları vurgudur. Burada önemli olan, sistemi krize sokan emek ve sermaye verimliliği, ücretler ve kar oranlarının trendi gibi değişkenlerin dikkate alınması ve incelenmesidir. Yazarlar, "kar oranlarında düşüşe neden olan etkenlerin ortaya çıkması, kar oranlarının azalması ve bunun neticesinde yaşanan krizler" biçiminde bir döngüye dikkat çekmekte ve kabaca Mandel'in (1980) kapitalist gelişmenin uzun dalgalarının temel dinamiklerinde ortaya koyduğu döngünün benzeri bir sonuca varmaktadır.

Tablo 1, ABD ve Avrupa'nın başlıca kapitalist ülkelerinde, 1965-1974 dönemine kıyasla, 1975-1984 döneminde kar oranları ciddi bir biçimde azaldığını, işsizlik oranlarının ise hızla arttığını göstermektedir. Bu tablo, kar oranlarındaki bu düşüşün, dünya ekonomisini yapısal bir krize sürükleyerek 1970'li yıllarda özellikle merkez ülkelerde bir durgunluğa neden olduğu tezini destekler niteliktedir. 1970'li yıllarda yaşanan bu krizden çıkış ise, neo-liberal politikaların yükselişi ile mümkün olmuş, finans kapital bir bakıma 1970'lerin krizinden çıkışın sembolü haline gelmiştir.

Shaik (2011) de bu bağlamda, ABD'de finans dışı şirketlerin kar oranlarını inceleyerek, 1966-1982 yılları arasında finans dışı şirketlerin karlılığının gözle görülür ve sert bir biçimde azaldığına işaret etmektedir. Bu analiz, finans dışı faaliyetlerin karlılığının azalması sonucunda neo-liberalizmin krizden çıkış için kullandığı aracın niçin "finans" olduğu sorusuna yanıt verir niteliktedir. 1980 sonrası dönemde, sistemin kendini yeniden üretebilmesi ve kar oranlarının tekrar canlandırılması için deregülasyonlar ve çeşitli emek piyasası düzenlemeleri yapıldıysa da, finansal olmayan sektörün kar oranlarını 1970'ler öncesi dönemin seviyesine yeniden yükseltmek mümkün olmamıştır. Bu dönemde finansın yükselişi ne kadar önemli ise, emek piyasaları üzerindeki düzenlemeler de sonuçları bakımından o kadar önemlidir. Örneğin, ABD'de Reagan döneminde emek aleyhine yapılan düzenlemeler ile reel ücretler ve verimlilik arasındaki fark giderek açılmıştır. 1980 öncesi reel ücret oranlarının, 1980 sonrası dönemde sabit olarak korunduğu ve baskılanmadığı varsayımı altında, finans dışı şirketlerin karlarının giderek daha da düşeceği, dolayısıyla sermaye sınıfının bu ciddi düşüşten etkilenmesini en aza indirmek içinse emek piyasalarının yeniden düzenlenmesinin önemli bir husus olduğu önemle vurgulanmaktadır (Shaik, 2011:46).

Tablo 1. ABD ve Avrupa'da Kar Oranları (%)

	ABD		Avrupa (Almanya, Fransa, İngiltere)	
	1965-1974	1975-1984	1965-1974	1975-1984
Kar oranı	20.6	15.4	18.1	13.8
Birikim Oranı	3.8	3.0	4.8	2.3
İşsizlik oranı	4.6	7.7	1.8	6.1

Özetle, 1970’li yıllar şüphesiz ki 1929 krizi sonrası izlenen Keynesyen refah devleti politikalarının terk edildiği yıllar olması bakımından önemli bir dönüştürme yaşadığı yıllardır. Özellikle, eurodolar piyasaları üzerinden serbestçe hareket eden sermaye akımları üzerindeki devlet denetiminin bütünüyle kaldırılması, ilerleyen dönemde ABD’nin finans alanında hegemonyasını ilan etmesinin temel dinamiklerinden biri olacağından kritik önem taşımaktadır. Harvey’in vurgusuyla burjuvazi içindeki güç ve çıkar dengesi, üretim etkinliklerinden mali sermayeye kaymasında ve aynı zamanda bu mali güç ile işçi sınıfı akımlarının da denetim altına alınmasında son derece etkin rol oynamıştır (Harvey, 2004a:52). Sürecin, üretim boyutu tartışmaya açıldığında, devletin emek üzerindeki güçlü baskı mekanizması, beraberinde mali sermayenin güç kazanması, taşıma maliyetlerindeki düşüş ile de mali sermayenin beslediği üretim sermayesinin coğrafi hareketliliğinin artmasına ve bu da üretimin sınır ötesine taşınabilmesine olanak sağlamıştır (Harvey, 2004a:55)¹. Gerek mali piyasalarda gerekse emek piyasalarında yaşanan tüm bu değişim ve dönüşümler, 1980’li yılların başlarında ABD başkanı Reagan ile İngiltere başbakanı Thatcher’in küreselleşme ve deregülasyon politikalarının da zeminini hazırlar niteliktedir. Dönemde, finansallaşma dalgası ile ekonominin temel dinamiklerinin üretimden koptuğu söylenebilir. Ayrıca yine dönemde hız kazanan küreselleş-

me dalgası ise, ülkelerin dünya ekonomisine “dış pazar için üretim” motivasyonu ile eklenmelerine neden olmuştur. Dış pazar için üretim ve karı ençoklaştırmak için maliyetleri minimize etme amaçları, ülkeleri kendi sınırlarının dışına çıkarak ucuz emek arayışına yöneltecek zemini oluşturmuştur. Tüm bu gelişmeler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde emek piyasaları üzerindeki baskının daha da artmasına neden olmuştur.

2. Harvey ve Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim

Harvey’in mülksüzleştirme yoluyla birikim kavramını ele alışı, devlete sermaye birikimindeki rolünü nasıl tanımladığı ile yakından ilişkilidir. Sermaye birikiminin, hukuk, özel mülkiyet, sözleşme özgürlüğü gibi bazı temel kurumsal yapılarla, para güvenliğinin temin edildiği bir ortamda sağlanabileceğini, kapitalistlerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için böyle bir güvencenin bulunması gerektiğini, bunun çeşitli anayasal düzenlemelerle desteklenmesi gerektiğini vurgulayan Harvey’e göre, bu ancak cebir tekeli elinde bulunduran güçlü bir devlet ile sağlanabilmektedir. Burada devlet, hem kapitalist kurumların düzenlenmesini sağlayarak, hem de sermaye birikimine temel oluşturmak üzere varlıkları özelleştirerek ya da devletleştirerek orijinal ya da ilk birikimde önemli rol oynayabilir (Harvey, 2004a:76-79).

Harvey’in sermaye birikiminin temel dinamikleri ve neden mülksüzleştirme yoluyla birikim araçlarına ihtiyaç duyulduğu “zaman-mekan sabiteleri” kapsamında değerlendirmektedir. Burada “mekan”, bir bakıma kapitalist birikimin gerçekleştiği “yer”dir. Harvey’e göre, mal ve hizmet ticareti daima yer değişiklikleri gerektirmekte, bu da doğrudan ülkesel ve mekansal işbölümüne zemin hazırlamaktadır. Bu mekan arayışı/ihtiyacı, kapitalist faaliyetin coğrafi genişleme arayışı/ihtiyacına karşılık gelmektedir. Bu mekansal yapı içerisinde bir tarafta bireysel rekabet güdüsü, diğer tarafta ise tekeli elde etmek için maliyetlerin düşük ya da kar oranlarının yüksek olduğu yerlere erişme motivasyonu vardır. Zaman zaman sancılı olan bu arayış sırasında yaşanan krizler ise her defasında yeni araçlar kullanarak sistemin kendini yeniden üretmesini de beraberinde getirmektedir. Harvey’e göre kapitalizmin aşırı birikim krizine girmesi, “sermaye ve emek gücü artışının toplumsal olarak kullanışlı işler için herhangi bir araç tarafından karlı bir biçimde bir araya getirilememesi” anla-

1 Elbette sermayenin uluslararasılaşması, kapitalizmin kapitalist olmayı içererek genişlemesi ve sermayenin yayılması ve merkezileşmesinin merkez-çevre işbölümü çerçevesinde yapılanması ilk kez ve sadece Harvey tarafından tartışmaya açılmamıştır. Sermayenin yayılma eğilimi, kapitalist unsurlar arasındaki mekansal iş bölümü gibi hususlar özellikle dünya(-) sistem(leri) teorisyenlerince farklı açılardan tartışmaya açılmıştır ve konu güncelliğini halen korumaktadır. Bu alana ilişkin çeşitli tartışmalar için bknz. Amin, S. (1997). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme* (2. baskı). (S. Lim, Çev.) İstanbul: Kaynak Yayınları; Baran, P. A. (2007). *Büyümenin Ekonomi Politikası*. (D.E. Günçe, Çev.) Eriş Yayınları; Frank, A. G. (1966). *The Development of Underdevelopment*. *Monthly Review*; Lenin, V. I. (1975). *Emperyalizm: Kapitalizmin en yüksek aşaması* (3b.). (C. Süreya, Çev.) Ankara: Sol Yayınları; Mandel, E. (2008). *Geç Kapitalizm*. (C. Badem, Çev.) İstanbul: Versus; Singer, H. W. (1950, May 27). *The Distribution of Gains between Investing and Borrowing Countries*. *The American Economic Review*, Vol 40(40), s.473-485; Sweezy, P. M. (2007). *Kapitalist Gelişme Teorisi*. (D. D. Akalın, Çev.) İstanbul: Kalkedon; Wallerstein, I. (2006). *Tarihsel Kapitalizm*. İstanbul: Metis Yayınları.

mına gelmektedir. Dolayısıyla, bu fazlayı masetmek için coğrafi yayılma, mekansal yeniden örgütlenme gibi yeni yollar tanımlanmalıdır. Verili bir bölgesel sistem içinde aşırı birikim, artık emek ve artık sermaye anlamına gelen aşırı birikim, ve bu fazlalığın yarattığı aşırı birikim krizinin çözümü, bu artıkların “a) mevcut aşırı sermayenin, dolaşımına daha makul bir gelecekte tekrar girmesi için uzun dönemli sermaye projeleri veya sosyal harcamalara (eğitim ve araştırma gibi) yatırım yapma yoluyla zamansal bir yer değiştirme. (b) herhangi başka bir yerde yeni pazarlar, yeni üretim kapasiteleri, yeni kaynaklar, toplumsal olanaklar ve emek olanakları açmak yoluyla mekansal yer değiştirmeler. (c) (a) ile (b) ’nin bir bileşimi.” yolları ile emilebilmektedir (Harvey, 2004b:26). Ancak Harvey’e göre burada bazı problemler vardır. Harvey, coğrafi yayılmanın çoğu zaman uzun dönemli fiziksel ve toplumsal altyapı yatırımlarını gerekli kılacağını ve bunların da destekledikleri üretken faaliyetler aracılığıyla değerlerini amortetmelerinin yıllar alacağını söylemektedir. Harvey’e göre kapitalizm 1970’lerden bu güne kronik ve uzun süreli bir aşırı birikim krizi yaşamaktadır ve uluslararası kapitalizmin bu yıllardaki inişli çıkışlı grafiği, orta vadede dahi aşırı birikim krizi ile baş edemeyerek başarısız olmuş geçici mekansal-zamansal sabitlemeler dizisi olarak yorumlanmalıdır. Mülksüzleştirme yoluyla birikim de, Harvey’in analizlerinde 1970’lerde yaşanan krizin ardından kapitalizmin kendini yeniden üretmesinde kullanılan en etkili araç olarak tartışılmaktadır. Bu noktada, vurgulamak istediği ana husus da, sürdürülebilir bir temelde genişletilmiş yeniden üretim yoluyla birikim olanaklarının tıkanması ile “başka araçlar” aramanın dolayısı ile mülksüzleşme yoluyla birikim yönündeki çabalardaki artışın paralel gösterdiği ki bu da “yeni emperyalizm” in temel özelliğidir (Harvey, 2004a, 2004b).

Harvey, meseleyi Marx’ın ilk birikim kavramı ile açıklamaya çalışmaktadır. Şöyle ki, Marx’ın sermaye birikimi kuramından hareketle² ve Harvey’in vurgusuyla “ilk” veya “ilkel” birikim çoktan oluşmuştur ve bugün kapalı bir ekonomi içinde, “barış, mülkiyet, eşitlik” koşulları altında birikim, genişlemiş yeniden üretim yoluyla işlemektedir. Marx’ın bu analizinin dezavantajları, özel mülki-

yetin kurumsal düzenlemeleri ile serbestçe işleyen rekabetçi piyasalar, hukuki bireycilik, sözleşme özgürlüğü, paranın dolaşım aracı ve değer stoku olarak sağlamlığını güvenlik altına alan hem de uygun hukuk ve yürütme yapılarını garanti eden “kolaylaştırıcı” devlet gibi varsayımları içermesi ile birlikte; yırtıcılık, sahtekarlık ve şiddet üzerine kurulu olan birikimi artık geçerli olmayan bir “ilk aşama” ile ilişkilendirmesi veya Luxemburg’un çalışmasında (2004) olduğu gibi, bir şekilde “kapitalist sistemin dışında” olduğunu söylemesidir. Marx’ın ilk birikim kavramının özünde ve dolayısı ile kapitalist birikimin temelinde, metalaşma/metalaştırma, toprağın özelleştirilmesi, köylü nüfusun güç kullanılarak dışarı atılması, çeşitli mülkiyet hakları biçimlerinin dışlayıcı özel mülkiyet ilişkilerine dönüşmesi, genel hakların batırılması, kolonyal, neo-kolonyal ve emperyal süreçlerle doğal kaynaklar, değişim ve vergilendirmenin, özellikle toprağın parasallaşması dahil olmak üzere değerlere el konulması, köle ticareti, tefecilik, borç sistemi ve son olarak kredi sistemi gibi pek çok şey vardır ve devlet burada önemli işleve sahiptir. Harvey’in çağdaş/modern kapitalizm tanımında ise, geniş halk kitlelerinin borçlarının miktarlarını arttırmak suretiyle borç köleliğinin yaratılması, kredi ve tahvil manipülasyonları ile mülksüzleştirme vb. araçlarla beraber, yatırım fonları ve büyük finans kurumları tarafından, spekülatif saldırılar yoluyla yaratılan mülksüzleşmeye yer verilmektedir. Finans yoluyla mülksüzleştirilenin ötesinde, fikri mülkiyet hakları bağlamında alınan kararlar, su, hava, toprak gibi müştereklerin çitlenmesi, özellikle tarımsal üretim kapsamında doğanın metalaştırılması gibi ekonomik; bununla birlikte, üniversitelerin şirketleştirilmesi gibi entelektüel ve kültürel mülksüzleştirme araçlarının da hız kazandığı önemle vurgulanmaktadır. Harvey’e göre, George W. Bush yönetiminde sosyal güvenlik sisteminin özelleştirilmesinde olduğu gibi, emeklilik veya ulusal sağlık sistemi gibi hakların özel alana dönüşmesi de mülksüzleştirme politikalarının merkezinde yer almaktadır (Harvey, 2004a:39-40,60-64). Özetle, Harvey, mülksüzleştirme yoluyla birikimin çok farklı araçlarla gerçekleşebileceğini ve bunun genişletilmiş yeniden üretim içinde aşırı birikim krizleri olduğunda veya devalüasyonun (emeğin ya da sabitlerin değersizleştirilmesi) tek çıkış yolu olduğu dönemlerde, krizden çıkış yolu olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Genişletilmiş yeniden üretimden doğan aşırı birikim sorunlarının çözüm yolu olarak mülksüzleştirme yoluyla birikim, özellikle 1973’ten sonra gitgide yaygın

2 Marx’ın sermaye birikim dinamiklerine ilişkin ayrıntılı bir okuma için bknz. Karl Marx, (2009), *Kapital*, Çev. Alaattin Bilgi, Cilt I-II-III, Sol Yayınları, Ankara.

hale gelmiştir ve finansallaştırma ve büyük ölçüde ABD elindeki uluslararası sistem aracılığı ile uygulamaya koyulmuştur (Harvey, 2004a:130).

Burada karşımıza çıkan bir diğer soru, mülksüzleştirme yoluyla birikim mekanizmasının daima “ötekine” yani kapitalist olmayana ihtiyaç duyup duymayacağıdır. Harvey, Luxemburg’un kapitalizmin, kapitalist olmayanı içererek kendini genişletmesi meselesine ve kapitalizmin kendi “öteki”sini yarattığı fikrine destek vermekte, yayılmış yeniden üretim ile saldırgan el koyma biçimleri ile sıkı sıkıya bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Marx’ın ilk birikimi, tarihte yalnızca bir kez var olmuş ve bitmiş olarak tanımlamasına karşı çıkan Harvey; kredi sistemi, mali sermaye; talan, dolandırıcılık ve hırsızlığın başlıca araçları haline geldiğini ve 1973 sonrası güçlü finansallaşma dalgasının, talancı bir özellik gösterdiğini iddia etmektedir. Mülksüzleştirme yoluyla birikimin, kapitalizmin aşırı birikim sorunlarına –ki Harvey burda emekten ziyade sermaye fazlası üzerinde durmaktadır- mülksüzleştirme yoluyla birikimin nasıl çözüm olduğunu sorusuna işe, bu birikim biçiminin temel işlevinin işgücü de dahil olmak üzere bir dizi varlığın düşük ve hatta sıfır maliyetle sermaye birikiminin hizmetine sokmak olduğunu vurgulayarak başlamaktadır. Marx’ın tanımladığı ilk birikimde bu süreç arazinin alınması, çevrenin, üzerinde yaşayan halkın topraksız proleterya dönüşürülmesi, ve özelleştirilerek sermaye birikimine sokulmasını gerektirmektedir. Burada ise özelleştirmenin öneme vurgu yaparak, son yıllarda mülksüzleştirme yoluyla birikimin en etkin silahı biçiminde çalıştığını vurgulamaktadır (Harvey, 2004a:126-127).

Harvey, Marx’ın anlatısında kapitalizm öncesi dönemdeki ilk mülksüzleştirme göze görülür bir şiddet ve baskı yoluyla yapıldığı, artık proleter haline gelmiş özgür işçinin piyasa koşullarıyla uyumu sırasında yaşanan şiddetin yerini sonraları, “ekonomik ilişkilerin sessiz baskısı, emekçinin, kapitalistin boyunduruğa altına girmesini tamamlar” şeklindeki görüşle ifade edildiğini vurgular (Harvey, 2010:312). Harvey’in sorunsalı şudur: Marx’a göre baskı/zor/şiddet ilk birikimin itici gücüken, bu süreç tamamlandığında, bu gözle görülür şiddet, “sessiz ekonomik ilişkiler” şeklinde tanımlanabilecek bir sürece doğru evrilmiştir ve kapitalizmin kendi tarihinde baskı/zor ve şiddetin sermaye birikimdeki önemini kaybetmiştir. Bir başka deyişle Harvey’in sorusu “gözle görünür

zor/şiddet ve baskı” yalnızca ilk birikim döneminde mi işlevseldir?” biçiminde anlaşılabilir.³ Harvey kabaca, ilk birikimin tarihte “bir kez” ortaya çıkıp tamamlanmış olduğu fikrine karşı çıkmakta ve “zor”un modern kapitalist formlarda hala işlevsel olduğunu vurgulamaktadır.

Harvey’in mülksüzleştirme yolu ile birikim meselesine bakışını ana hatları ile özetleyecek olursak;

- Marx’ın aksine, ilk birikim kavramının dinamikleri Harvey’de ekonomik ve kültürel öğeleri bir bütün olarak barındıracak kadar geniştir.
- Mülksüzleştirme, 1970 sonrası finans kapital aracılığı ile yaygınlaşsa da, bu tarihten itibaren sunun, eğitimin, sağlık hizmetlerinin, üniversitelerin özelleştirilmesi yoluyla kurumlar üzerinde kamu kontrolünün azalması ve bununla birlikte kapitalist sınıfın yüksek karla elde etmesi ve “zor” esasına dayanır.
- Mülksüzleştirme, işyerinde artık değer üretmek için canlı emeğin sömürülmesiyle doğrudan ilgili olmamakla birlikte, asıl mesele sermaye fazlasının nasıl yeniden realize edileceğidir.

3. Yeni Emperyalizm ve Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim Üzerine Tartışmalar

“Yeni kapitalizm” ve bunun temel noktasını oluşturan büyük ölçüde zora ve devletin karlı kaynakları özelleştirme yoluyla transfer etmesine dayanan “mülksüzleştirme yoluyla birikim” oldukça tartışmalı kavramlardır. Kavramın, bugünün üretim ilişkilerini iyi analiz ettiği iddiası ile yapılmış analizler olduğu kadar, kavrama yönelik önemli eleştiriler de söz konusudur.

Harvey’e en önemli eleştiri kanımızca, Brass tarafından getirilmiştir. Brass’ın eleştirilerin temelinde Harvey’in mülksüzleştirme yoluyla birikim konusunu emek meselesine ve sınıf ilişkilerine değinmeksizin sermaye üzerinden açıklamaya girişmesi durmaktadır. Brass meseleyi, özgür olan ve

³ Harvey, ayrıca ilk birikim meselesinde Marx’ın işgücünün cinsiyete göre dağılımını göz önüne almadığını, çünkü ilk birikimin kadınları güçsüzleştirmeye, mal ve köle durumuna indirgemeye çalıştığını, dolayısıyla ataeril toplumsal ilişkileri güçlendirdiğini vurgulamaktadır.

özgür olmayan emek kategorileri ekseninde tartışmaya davet etmektedir. Brass'a göre 21. yüzyılda "tam işlevsel" bir kapitalizm için nasıl bir emek piyasasına ihtiyaç duyulduğu meselesi oldukça tartışmalıdır. Tartışma özgür emek ve özgür olmayan emek kategorileri bağlamında yapılmakta, bir tarafta tam işlevsel kapitalizm için özgür emeğin gerekliliğini savunanlar dururken, diğer tarafta Tom Brass'ın da desteklediği dünya genelinde kapitalizmin özgür olmayan emek ilişkilerini yeniden ürettiği görüşünü savunanlar yer almaktadır.

Literatürde de Adam Smith, John Stuart Mill, Max Weber gibi özgür olmayan emeği maliyetli, etkin olmayan, nitelsiz olması nedeniyle ileri teknoloji ile uyum sağlayamayan, nüfus anlamında kendini yeniden üretemeyen, fiyatları istikrarsız, çalışmak için herhangi bir motivasyonu bulunmayan ve bu gibi gerekçelerle modern kapitalist birikim için olumsuz bir unsur olarak görenlere karşı, Brass örneğin, özgür olmayan emek ilişkilerinde emeğin bir işi yapmak için gereken motivasyonu, o işi yapmadığında zor ve baskı ile karşılaşacağı ihtimalinden aldığını vurgulamaktadır. Brass, bu tezi tarihte kölelerin baskı, zor ve gibi unsurlardan kaçabilmek için fazla çalıştıklarını ortaya koyan çalışma ve bulguların varlığı ile desteklemektedir. Ayrıca Brass'a göre özgür olmayan emeğin kapitalizmle uyumsuz olduğu iddiası, "kapitalizm geliştikçe artan oranda nitelikli işgücüne ihtiyaç duyacaktır" fikri ile eş anlı yürümektedir. Burada, makineleşmenin, işçileri giderek nitelsizleştirdiği, nitelikli işçilerin yerini nitelsiz işçilerin alacağı bir sistemin zemininin hazırladığının altı çizilmektedir (Brass, 2010:88). Ancak Brass'ın, kapitalizm için özgür olmayan emeğin varlığının günümüzde de kritik önem taşıdığını ve taşıyacağını vurguladığının altı çizilmelidir. Brass'a göre 21. yüzyılda sınıf çatışmaları üzerinden bir emek piyasası okuması yapmak kritiktir. Çünkü ona göre bugün özgür olmayan emeğin istihdamı hem daha karlı hem de daha etkindir. Kapitalist üreticiler için özellikle birçok özgür olmayan emek kategorisine erişim-suçlular, borcu dolayısıyla çalışmak zorunda bırakılanlar, borcunu para ile değil çalışarak ödemek zorunda kalanlar gibi- neo-liberal politikaların yarattığı esnekleştirilmiş emek piyasalarında daha kolay hale gelmiştir.

Brass (2010), 1996-2005 yılları arasında yapılan çalışmalara referansla, sadece tarımsal kapitalizmin yaygın olduğu yerlerde değil, bazı sanayile-

miş bölgelerde de özgür olmayan emek ilişkilerinin görüldüğünü vurgulamaktadır. Daha önce de vurguladığımız gibi, Brass'ın Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim kavramına eleştirisi de tam da bu noktadan, emek piyasalarının kapitalizm için taşıdığı hayati önemden beslenmektedir. Burada eleştirilen nokta, Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim sürecinin emek gücünün yeniden üretimi vasıtasıyla nasıl etkilendiği hakkında hiçbir şey söylememesidir (Brass, 2010:121). Brass'ın yorumuyla Harvey borç bağlılığının devamını, çalışan sınıfta "kapitalizm öncesi sosyal ilişkilerin izi" olarak yorumlanmakta, yeni emperyalizmin emek rejiminin yeni proleterleri yarattığı sonucuna varmaktadır. Ancak Brass'a göre Harvey'in yanlıgısı yeni emperyalizmin yarattığı yeni emek düzenindeki işçileri özgür işçiler olarak tanımlamasıdır, aksine emperyalizm özgür olmayan emek kategorilerini farklı şekillerde yeniden üretmektedir. Kalkınma teorilerinin pek çoğunda ilk birikim kavramını kullanıldığını, ancak bunun kapitalist birikim sürecin bir parçası olarak ele alınmadığını vurgulayan Brass, halen özgür olmayan işçilerin istihdam ediliyor olmasının da "özgür olmayan emek kapitalizm için uygundur, ancak kapitalizm geliştikçe bunu yeniden üretme arayışında değildir" düşüncesi ile temellendirildiğinin altını çizmektedir. (Brass, 2010:122).

Tüm bunlardan hareketle, Brass'ın analizinde en önemli noktalardan biri, Kaya ve Terzibaşoğlu'nun (2014) da vurguladığı gibi, bireysel ve ortak mülkiyet haklarını kaybedenlerin girdikleri proleterleşme süreci kadar *deproleterleşme* yani emek gücünün mülkiyetinin dahi bir başkasının hükmüne bağlanması süreçlerinin de en az özgür olmayan emek kategorilerinin yaratılması kadar önemli ve tartışmaya açılması gereken bir konu olarak gündeme gelmesidir. Yazarlar, bireysel haklardan yoksunluğun genel hatları ile borçlanma ve borcunu ödeyememe sonucunda oluşacağını, dünya ekonomisinin 2008 krizinde açığa çıktığı gibi, Türkiye'nin de özellikle 1980 sonrası giderek artan finansallaşma ve artan borçlulukla beraber bu sürece eklemelendiğini vurgulamaktadırlar (Kaya ve Terzibaşoğlu, 2014).

Fine da (2006), Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim yaklaşımını eleştirmektedir. Harvey'in zamanal ve mekansal sabiteler üzerinden yaptığı analizlerin, zaman ve mekan kavramının sosyal ve tarihsel özgünlüğü/belirliliği olmayan evrensel ka-

tegoriler olduğunu, zaman ve mekan arasındaki etkileşimin kapitalizmin tarihsel-spesifik devamlılığını tanımlamadığını vurgulayarak eleştirmektedir (Fine, 2006:143). Harvey'in kapitalist sermayenin mantığı ile bölgenin mantığının birbirinden farklı olduğu, zamanın ve coğrafyanın herhangi bir noktada bunlardan herhangi birinin diğerine baskın geldiği (genel anlamda da sermayenin üstün geldiğini vurgular) savına karşı çıkan Fine "... *Kısaca, bölgenin mantığı kapitalist bölgenin de mantığı olmak zorundadır ve aynı zamanda bu sermayenin mantığının da antitezi olmamalıdır.*" ifadesi ile karşı çıkmaktadır (Fine, 2006:142). Brenner de, Fine ile ortak bir noktada buluşarak Harvey'i eleştirmektedir. Brenner'e göre de gücün bölgesel mantığı ile kapitalist mantığının çatıştığını iddia eden Harvey'in, bu tezini destekleyecek örnekleri yoktur (Brenner, 2006:81).

Buradaki temel meselenin Harvey'in yeni emperyalizm olarak tarif ettiği dönüşümün, Luxemburg'un eksik tüketim penceresinden bakarak genelleştirilmesi olduğu söylenebilir. Luxemburg'un analizinde kapitalist gelişme, ancak ve ancak kapitalist olmayanı içererek devamlılık sağlayabilmektedir ve bu mantıkta kapitalist olmayanı kapitalistleştirmenin muhakkak bir sınırı vardır/olacaktır. Fine'a göre Harvey kapitalizmin kendi içsel zorunluluklarına dışsal destek noktaları arayışındadır ve bunu ilk birikim, mülksüzleştirme yoluyla birikim olarak kavramsallaştırır. Fine, Harvey'in aksine ilk birikim kavramını Marx'ın kullandığı biçimiyle tercih ettiğini vurgulayarak, meselenin özünde bu ilk hareketin önceden olmayan bir şeyi, "ücretli emeği" yarattığını vurgulamaktadır, yani ilk birikim emek sermaye ayrışmasının yaratılması bakımından kritiktir, Harvey'in bu terminolojiyi değiştirmesi ve özellikle meseleyi özelleştirmeler üzerinden tartışması da eleştirilmelidir (Fine, 2006:143). Fine, Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim kavramına yüklediği geniş faaliyet alanı sebebiyle, mülksüzleştirme yoluyla birikim meselesinin öneminin abartıldığını vurgulamaktadır. Burada Luxemburg'un eksik tüketim kuramında kapitalist gelişmenin/tüketimin yalnızca kapitalist olmayan dış dünya ile alakalı olduğunu düşünmesi konusunda yanıldığına vurgu yaparak, Harvey'in de bunu bilmesine rağmen eksik tüketimci argümanın kapsamını genişlettiğini vurgulamaktadır. Burada, elbette sermayenin yeniden üretimi için dış ilişkilerin düzenlenmesi, dış kaynaklı bir mülksüzleştirme gereklidir. Ancak bu birikimin ön şartı ve bas-

kın faktörü olarak tanımlanan mülksüzleştirmeden farklı bir formdur (Fine, 2010:144-145). Kabaca, sermaye birikiminin son otuz yılda neden yavaşladığını açıklamak için özellikle gelişmiş dünyada finansın hegemonik rolüne dikkat çekmek gerektiğini düşünen Fine, geçtiğimiz 30 yıl içinde artan küreselleşme ve neo-liberal politikalara da dikkat çekerek, finansal sistemin artan orandaki genişlemesi ve finansal piyasaların devasa biçimde çeşitlenmesine vurgu yapmakta ve gerçek anlamda bir sermaye birikiminin değil, hayali sermaye birikiminin önündeki engellerin hızla ortadan kalktığına işaret etmektedir.

Brenner, Harvey'in 1973 sonrasındaki yeni emperyalizmi tanımlayış biçiminin, ilk bakışta 1873 sonrası klasik emperyalizmin tanımlanış biçimiyle aynı doğrultuda olduğunu vurgulamaktadır: Uzun dönemli genişleme ardından gelen aşırı birikim krizi, zamansal mekansal sabiteler yoluyla krizden çıkış. Ancak Brenner'e göre, Harvey, 1960'ların sonundaki krizi kendi aşırı birikimin sermaye fazlasına neden olacağı biçiminde açıklamadığı, bunun yerine süreci "kar baskısı" yaklaşımıyla analiz ettiğini vurgulamaktadır (Brenner, 2006:94). Savran ise, Harvey'in "yeni kapitalizm" yaklaşımında, özellikle küreselleşme tartışmasında kullanılan teorik dayanakları eleştirmektedir. Bu noktada temel eleştiri konusu, sermayenin asıl diyalektik karşıtı olan proleteriyayı analize dahil etmek yerine, sermayenin karşıtı olarak ulusal devletlerin ele alınmasıdır. Savran bu analizdeki sorunu çarpıcı bir biçimde ifade etmektedir: "... *Teorik ifadesiyle sorun, sermaye kategorisinin bir sınıf ilişkisi çerçevesi içinde ele alınması yerine, sermayenin cisimleşmiş biçimlerinin birer fetiş olarak tabloya girmesinde ifade bulur.*" (Savran, 2011:189) Savran'a göre Harvey'in analizinde sermayenin önündeki başta ulus devletler olmak üzere tüm engelleri kaldırmayı amaçladığına dikkat çektiği, ancak sermayenin emek piyasasında karşılaştığı sorunlara eğilmediği açıktır. Bu kavrayışta sermayenin fetiş halinde, meta, para ve üretken sermayenin akışı olarak düşülmesi, ve küreselleşmenin emperyalizmin az gelişmiş ülkelerin bağımsızlığına bir saldırı olarak ele alınması söz konusudur. Burada kastedilen dünya dolaşımının üretim ve bölüşüm ilişkilerinin tarihsel dinamiklerinden koparılıp, Savran'ın ifadesi ile "sadece coğrafi dolaşım" olarak ele alınması problemidir. Savran "... gerçek dünyada ise sermayenin önündeki engeller arasında en önemlisi, az gelişmiş ülkelerin burjuva

devletlerinin coğrafi sınırları değil, hem az gelişmiş, hem emperyalist ülkelerin işçi sınıfının tarihsel kazanımlarıdır: Çalışma yasalarıdır, sendikalarlardır, sosyal hizmetlerdir emek sürecinde sermayenin kontrolünde açtığı gediklerdir, demokratik haklardır” diyerek, küreselciliğin “dünya işçi sınıfına karşı başlatılmış bütünsel taarruzun bir yönü” olduğunu vurgulamaktadır (Savran, 2011:192).

Harvey tarafından kapitalizmin son yirmi yılını açıklamak için kullanılan “yeni emperyalizm” kavramının ortaya çıkışını Savran iki nedene bağlamaktadır. Bunlarda ilki zaten akademinin yenilik arayışı nedeni ile post modernizm-küreselleşme vb. kavramlar geliştirmeye olan eğilimi, ikincisi de “yeni emperyalizme özel olarak” emperyalizm kavramının 20. yüzyıla damgasını vuran kavram olmasıyla Lenin’in emperyalizm kuramını tekrar gündeme getirmesidir. Savran’a göre, sol aydınların çoğunun Bolşevizme, devrimci partiye, Ekim Devrimi’ne prestij kazandırmak istememesi, emperyalizmin “yeni” ile nitelendirilmesine, yeni bir kılıf gibi kullanılmasına neden olmuştur. Harvey’in “yeni emperyalizm”i de bu amaca hizmet etmektedir (Savran, 2011:206). Ancak burada meselenin yalnızca terminolojik değil, teorik bir mücadele olduğunun da altı önemle çizilmelidir. Savran’a göre Harvey’in “uluslararası burjuvazinin son çeyrek yüzyıldır neo-liberalizm, “küreselleşme”, esneklik ve yalın üretim temelinde başlattığı taarruza önerdiği çözüm bütünüyle Keynesci bir reformizm”dir ve Harvey bu saldırının, 1970’lerin ortalarında başlamış olan kriz ile birlikte ele alındığında “sermaye ile işçi sınıfı çıkarlarının çıplak biçimde karşı karşıya gelmesi dolayısıyla burjuvazinin krizi işçi sınıfını yenilgiye uğratarak aşma girişiminin ürünü olduğunu kavrayamamıştır.” Harvey’in 1930’larda ABD’de uygulanmış olan arttırılmış devlet harcamalarına ve müdahalesine dayanan politikaları önermesi, bu bağlamda sermayeyi neo-liberal zincirlerinden kurtararak özgürleştirmek istemesi, devletin gücünün yeniden tanımlanmasına dayanan yöntemlerin tek çözüm olacağını öngörmesi Savran’ın eleştirisine hedef olmakta ve tüm bu önerileri, “sulandırılmış bir reformizmin her tür hayalinin bir araya toplanmış hali” olarak görmektedir (Savran, 2011:231-233).

Kabaca, Harvey’e yöneltilen eleştirilerin temelinde;

- Emeğin, sınıfların rolünün görmezden gelmesi,

özgür emek-özgür olmayan emek kategorilerinin yeniden üretilmesinin kapitalizm için öneminin üzerinde durmaması,

- Gücün bölgesel mantığı ile sermayenin kapitalist mantığının birbirinden ayrı amaçlar güttüğünü iddia etmesi, ancak verdiği örneklerin bu iddiayı destekleyecek nitelikte olmaması,

- Yeni emperyalizmin “barışçıl” bir düzene evrilmesinin ancak “yeni uzlaşma” (new deal) benzeri uygulamalarla mümkün olacağına inanması, bu tartışmaları ise eksik tüketimci, Keynesyen bir bağlamda yapması olduğu söylenebilir.

4. Türkiye’de Sermaye Birikim Süreçlerini “Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim” Üzerinden Okumak Mümkün müdür?

Harvey’in mülksüzleştirme yoluyla birikim kavramsallaştırması ve kavramın sermaye birikimi analizinde kullandığı araçlar ile Türkiye’yi anlama çabasının oldukça yeni olduğu söylenebilir. Harvey’in mülksüzleştirmeye dayalı birikimi kapitalizmin yeni dönemi olarak tanımladığı çerçeve, Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda finans piyasalarının dönüşmesi ve özelleştirme bağlamında tartışılmaktadır. Örneğin Sabuktay (2009), 1990 sonrası finansallaşmanın kurumsallaştığına ve özellikle 2000’li yıllarda kamu mülkiyetinde olan değerlerin özelleştirildiğine dikkat çekmekte ve özellikle 2000’den bugüne kadarki süreçte “el koyarak birikim”⁴ kavramının kamu yönetiminin nasıl değiştiği ve biçimlendiğini izlemeye önemli bir araç haline geldiğini vurgulamaktadır. Yazar, “IMF Standby anlaşmaları çerçevesinde mülksüzleştirmenin yönetilmesine ilişkin politikalar ve düzenlemeler” üst başlıklı bölümde, 2000’li yıllarda ortaya çıkan krizin ardından, krizi aşmak için sıkı para politikasının gündeme geldiğini ve kamu bankalarının, Türk Telekom’un özelleştirilmesiyle başlayan sürecin, Ereğli Demir Çelik, Petkim gibi kamu iktisadi teşebbüslerinin satışı ve Belediye kanunu gibi yasalarla, kamu idaresinin hizmet üretme yükümlülüğünün ortadan kaldırılmasının söz konusu olduğunu ve uluslararası aktörlere yol açan düzenlemelerin yapıldığını vurgulamaktadır (Sabuktay, 2009:116). Çalışmasında, 1970 sonrası kapitalizmin daralan bir uzun dalga dönemine girdiği, genişetilmiş yeniden üretimin kesintiye

4 Yazar, kavramı “el koyarak birikim” olarak kullanmaktadır.

uğradığı, dolayısıyla bunun da mülksüzleştirme yoluyla birikimi derinleştirdiği üzerinde durmaktadır. Mülksüzleştirme yoluyla birikim için kamu mülkiyetinin kaldırılarak ve özel yatırımlara alan açılması ile kamu hizmeti olarak sunulan hizmetlerin yeniden piyasa işleyişine tabi hale getirilmesi üzerinde duran yazar, ayrıca kolektif nitelikli mülkiyetin bireysel mülkiyet haline getirilerek kişisel tasarrufa aktarılması ile bir “yeniden metalaştırma” sürecinin söz konusu olduğunun da altını önemle çizmektedir.

Özar (2007) ise, 2001 ve 2002 yıllarında Türkiye’deki 19 şehirde, kendi hesabına çalışan ve 50 işçiye kadar işçi istihdam eden imalat, ticaret ve hizmetler sektöründe faaliyet gösteren 5000 girişimciyle yapılan görüşmelerden elde ettiği bulgular ışığında, neo-liberal politikalar çerçevesinde çevre ülkelerin yeniden yapılanma süreçlerini, mülksüzleştirme yoluyla birikim süreci ile karşı karşıya kaldıklarını iddia ettiği küçük işletmeler üzerinden anlamaya çalışmaktadır. Özar, kapitalist ekonomik sistemin sonsuz birikim mantığı ile hareket ettiğini, diğer taraftan da birikim sürecinin emek ve sermaye kutuplaşmasını giderek artan boyutlarda yeniden ürettiğini vurgulamaktadır. 1960’lı yılların sonu ve takip eden yıllarda kapitalizmin yaşadığı uzun dönemli krizlere dikkat çekerek, bu sürecin yeni ekonomik süreç ve emeğin verimli kullanımına ilişkin farklı yöntemler arayışına neden olması da merkez ve çevre ilişkisinin yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır. Üretimin farklı aşamalara bölünmesi ve her bir üretim aşamasının o aşamaya uygun bir üretim yeri seçilerek yapılması, sermayeye çekici gelmesi, emeği en etkin yani en ucuz ve en verimli şekilde kullanmak bağlamında, özetle uluslararasılaşma çerçevesi ile düşünüldüğünde oldukça anlamlıdır. Yazar, neo-liberal politikaların el koyarak birikim⁵ için yeni alanlar açılmasında önemli rol oynadığını, Türkiye özelinde de küçük işletmelerin sözde serbest pazar koşulları ve el koyarak birikim ile karşılaşarak gerçekleştirmekte olduklarını vurgulamaktadır. Küçük işletmeler için devlet tarafından yapılan düzenlemelerin minimum düzeyde olduğu ve bu nedenle de yüksek bölgesel ve uluslararası rekabet karşısında kendi çıkarlarını koruyamamalarının söz konusu olduğunu vurgulamaktadır. Harvey’in el koyarak birikim kavramına referansla, girişimcinin, insan, fiziksel ve finansal sermayesinden ilk

birikim döneminde olduğu gibi koparıldığı sonucuna varmaktadır. Metinde emek meselesi, aile işçiliği çocukları da içeren bir aile işçiliğinin varlığına, üretimin devam ettirilebilmesi için normal sürenin oldukça üzerinde bir süre çalışmaya da işaret edilerek ele alınmıştır. Aile işçiliğinin yetersiz geldiği noktalardaki problemler ise emek arzının dalgalı oluşu ve işçi kiralamak zorunda kalışları ile ilgilidir. Sömürünün finansal araçlara da uzandığını belirten yazar, küçük işletmelerin finansal kaynaklara ulaşım zoruluklarına değinmektedir. Yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular, yeni bir küçük işletme açabilmek için gereken finansmanın %2’si resmi kaynaklardan, %71’i girişimcinin kendi tasarruflarından, %9’u da resmi olmayan yollardan sağlanan sermaye ile sağlanmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber 12 ay içinde kredi alıp almama sorusuna verilen cevaplar doğrultusunda da, %10’u resmi bankalardan sağlanırken, %14’ü aile, arkadaş ve akrabadan borçlanarak faaliyet gösterdikleri sonucuna varılmaktadır. Bu durumun küçük işletmeleri yaşadığı faaliyetlere ittiğini de vurgulamaktadır (Özar, 2007:245-250).

Bahçe de (2008), ilk birikimin modern versiyonu olarak dünyada enerji piyasalarındaki özelleştirmeyi incelemiştir. Çalışmada Marx’ın ilk birikim kavramından yola çıkılarak, Marx’ın direk üreticilerin üretim araçlarından zor yoluyla koparılmasına bağlamında, özellikle 1970’lerin krizinin ardından yaşanan önemli dönüşümle birlikte hızlanan özelleştirme dalgasında, özelleştirmelerin üreticilerin üretim araçlarından güç, şantaj, dolandırıcılık ve yolsuzluk aracılığıyla ayrılmasının en önemli aracı haline geldiğini vurgulamaktadır. Yazar, Dünya çapında enerji piyasalarında yaşanan özelleştirmenin farklı özellikleri olduğunu ancak hepsinde ortak olan özelliklerinin baskı, hile, yolsuzluk, şantaj, dolandırıcılık olduğunu vurgularken, bu süreçte bazı kazananlar ve kaybedenler tanımlamaktadır. Yazar, özelleştirmeler sonrasında, özelleştirmeleri hayata geçiren ülkeler, devletler, hanehalkları kaybeden olarak tanımlanırken; bir bütün olarak sermaye, uluslararası enerji şirketleri ve danışmanlık yapan firmaları da kazananlar olarak ilan etmektedir. Yazara göre, bu meselenin özünde ise özel mülkiyetin beraberinde etkinlik ve düşük maliyeti getireceği mottosu yatmaktadır (Bahçe, 2008:88-92).

5 Yazar, kavramı “el koyarak birikim” olarak kullanmaktadır.

Dikmen (2007) ise, devletin kapitalist sınıf için

birikim sağlayıcı rolü taşıdığını tartışmakta ve kamu kurum ve kuruluşlarında gerçekleştirilen tüm özelleştirmelerin ve taşeronlaşmaların kapitalist sınıf için bir ilk birikim kaynağı yarattığını savunmaktadır. Yazar, Marx'ın ilk birikim ile ilgili görüşlerinden yola çıkarak, benzer uygulamaların günümüzde özelleştirme uygulamaları ile yaşandığını, bunun yanında işgücü piyasasına ve emeğin niteliğine de temelden müdahaleler gerçekleştirildiğini, görece güvenli bir sistem altında çalışan kamu emekçilerinin özelleştirme dalgası ile beraber işlerini yitirmekte olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre refah devletlerinde küresel kapitalizme geçiş ilkel birikim olgusunun yeniden örgütlenmesine neden olmuştur ve ilk birikimin kaynağı, 15. ve 16. yüzyıldan farklı olarak "devlet ve devletin örgütlenmiş ekonomik etkinliklerinin tümü"dür. Luxemburg (2004), Harvey (2004, 2010), Sabuktay (2009) ve Bahçe'den (2008) farklı olarak emek üzerindeki sömürüye dikkat çeken çalışma bu yönüyle oldukça önemlidir. Dikmen, kamunun gerçekleştirmesi gereken kamu hizmetlerinin taşeron firmalar aracılığı ile yapıyor olmasına, bu durumda emekçilere dayatılan yeni çalışma koşullarına, kimi durumlarda kamu hizmetleri için açıklanan fiyatlar üzerinden edilen aşırı karların yeni birikim modelini güçlendirdiğine ve emekçilerin birer ücretli köle konumuna getirildiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca her geçen gün işsizliğin arttığına, bunun KİT'lerin istihdamındaki daralmayla çok yakından ilişkili olduğuna da değinmektedir. Yazara göre, 1990 yılında 643 bin KİT çalışanı, 2002 yılına gelindiğinde 385 bine düşmüştür ve bu 12 yıl içinde 258 bin kişi güvencesiz çalışma koşulları ile mücadele etmek zorunda kalması anlamına gelmektedir (Dikmen, 2007:8,12-13). Türkiye'de 1980 sonrası dönemi iki alt dönemde analiz eden Dikmen'e göre, 1990-1998 dönemi anarşist ilk birikim, 1998 sonrası dönem ise sistemli ilk birikim dönemi olarak tanımlanabilir. Yazara göre, kapitalist birikim süreci özellikle 1970'lerden sonra tehlikeye girdikçe saldırganlaşmış, başta devlet eliyle sağlanan güvenceler olmak üzere görece yararlı görülebilecek tüm olanakları kaldırmaya yönelik müdahaleler söz konusu olmuş, 1980-1998 dönemine ise özelleştirme-liberalizasyon ve deregülasyon sarmalı damgasını vurmuştur. Bu noktada, taşeronlaşma da oldukça önemli bir mesele olarak ele alınmıştır. Yazara

göre, piyasa koşullarında istihdam sorunu sadece kamu personelinin sözleşmeliye geçirilmesi meselesi değildir, ötesinde kamu hizmeti sunulan her alanda özelleştirmenin bir başka türü olarak taşeronlaşma meselesine de eğilmek gerekir (Dikmen, 2007:14). Yeni bir tür ücretli kölelik olarak görülebilecek bu mesele çalışma koşulları, ücret düzeyleri, sendikasızlık, işgüvenliği yoksunluğu, açlık sınırının altında belirlenen ücretlerle adeta köleliği yeniden üretmektedir. Bu bağlamda bakıldığında, dolayısıyla taşeronluk özünde özgür olmayan emek kategorilerini üretmektedir denilebilir. Dikmen'in (2007) çalışması dışındaki çalışmalar, Marx'ın ilk birikim kavramının emek-sermaye ayrışması boyutuna dikkat çekmekle beraber, hiç biri canlı emek sömürüsü üzerinde durmamış, meselenin bu boyutunu analize dahil etmemiştir. Oysa, 1970 sonrası tarif edilen dünyada emek piyasalarında da önemli dönüşümler yaşanmıştır. Türkiye özelinde baktığımızda ise varlıkların değersizleştirilmesi ve özelleştirme bir araç olarak ilk birikim meselesini anlamak için yeterli midir? sorusu sorulmalıdır. Marx'ın dikkat çektiği, çocuk işçilerin üretimde kullanılması, nüfusun çok yüksek oranının "modern kölelik" koşullarında yaşıyor olması, meselelerin bir özelleştirme ya da tüketim boyutuna hizmet eden birikim süreci olmasının ötesinde, Harvey'in iddiasının aksine, canlı emek sömürüsünün halen devam etmesi meselesidir.

Walk Free Foundation (Özgür Yürü Vakfı) köleliğin küresel bir mesele olduğuna dikkat çekerek, köleliğin tanımın bireyin özgürlüğünün baskı, şiddet, hile ve zor yoluyla elinden alınması olarak yapmaktadır. Vakfın yaptığı çalışmalarda, modern kölelik kavramını, insan ticareti, zorla çalıştırma, borç bağı yani borç karşılığı çalıştırma, insan ticareti, zorla evlilik ve insan ticareti bağlamında ele alınmaktadır (Global Slavery Report, 2013). 2016 yılı Küresel Kölelik Endeksi tahminlerine göre dünyada yaklaşık 46 milyon insan modern kölelik formlarından herhangi biri ile karşı karşıya iken, Türkiye'de köleleştirilmiş kişi sayısı, 2013 yılına kıyasla 4 kattan daha fazla artarak 480.300 kişiye ulaşmıştır. Yine raporda, Dünya'da modern köle olarak yaşayan insanların %58'inin Hindistan, Çin, Pakistan, Bangladeş ve Özbekistan'da yaşadığı vurgulanmaktadır.

Tablo 2. Küresel Kölelik Endeksi (Türkiye)

	Nüfus	Tahmini köleleştirilmiş kişi sayısı
2013	73,997,128	110.000
2016	76,221,000	480.300

Kaynak: *Global Slavery Index, 2013-2016*, <https://www.globalslaveryindex.org/>

Öğünç, ileri kapitalizmin ilkel kölelikten feyz almakta kalmayıp, bizzat köleleştirdiğine işaret ederek, 2013 yılı Küresel Kölelik Endeksi sonuçlarını değerlendirirken, modern köleliğin en önemli aracının borç esareti olduğunu ifade etmektedir. Öğünç'ün çalışmasında, özellikle köylerden şehirlere iş bulma vaadiyle getirilen gençlerin, şehirlerde işverene yol, barınma, beslenme ihtiyaçları nedeniyle borçlanması, ilerleyen aşamalarda ise bunun işçinin verimi üzerinde tehdit unsuru olarak da kullanıldığı bir kısır döngü tarif edilmektedir (Öğünç, Radikal, 21.10.2013).

Mahkumlar ise kapitalist üretim için işlevsel görülen özgür olmayan emek kategorisinin ve modern kölelik formlarının en önemlilerinden biridir. Dünyada da mahkumlara dayalı üretim örgütlenmeleri hızla yükselmektedir. Emeklerini özgürce satabilme hakları bulunmayan mahkumlar için, Türkiye özelinde bir de iş yurtları adı verilen ve mahkum emeğini örgütleyen, ve bu emek üzerinden kazanç sağlayan ayrı bir üst kurum oluşmuştur. Memurlar.net'in 6 Ekim 2013 tarihli haberinde, neo-liberal politikaların özgür olmayan emek kategorileri üzerinden de bir birikim süreci örgütlediği anlaşılmaktadır:

"Yaklaşık 27 bin tutuklu ve hükümlünün çalıştığı atölyeleri keşfeden firmalar, üretim ihtiyaçlarını cezaevlerinden karşılamaya başladı. Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü Şube Müdürü Menderes Çelebi, "Cezaevlerinde kalan mahkûmların ekonomik faaliyetleri de sınırlanıyor. Atölyeler bu anlamda hem onlara hem Türkiye'ye çözüm sunuyor." dedi. Yaklaşık 27 bin tutuklu ve hükümlünün çalıştığı cezaevlerindeki iş yurtlarını keşfeden şirketler, mobilyadan tekstile, hayvancılıktan inşaat, çini işlemeciliğinden hizmet sektörüne kadar 130'dan fazla işkolunda sipariş talebinde bulunuyor. İş yurtları şu ana kadar aldıkları teklifler çerçevesinde 50'ye yakın şirkete üretim yapıyor. Türkiye genelindeki 360 cezaevinden 230'unda iş yurtları bulunuyor. Buralarda endüstri ürünleri, tarım ve hayvancılık, süt ürünleri, hizmet sektörü, sosyal tesis işletmeciliği ve hediyeelik eşya olmak üzere

altı ana dalda, 130'dan fazla işkolunda mal ve hizmet üretiliyor. Bu faaliyetlerde, 27 bin civarında tutuklu ve hükümlü çalışıyor. Jandarma, Deniz ve Sahil Güvenlik komutanlıklarının bütün tekstil ürünleri ve ayakkabıları iş yurtlarında üretiliyor. Askeri birliklerin birçoğunun süt, yoğurt, peynir ve yumurta ihtiyacı da yine buralardan karşılanıyor. Son yıllarda özel sektör de iş yurtlarının üretim potansiyelini keşfetti. Birçok resmi kurumun ihtiyacını karşılayan iş yurtları, özel şirketlerden de büyük talep görüyor. Cezaevlerindeki kalifiye işgücü potansiyelini fark eden birçok işletme, üretimlerinin bir bölümünü iş yurtlarında yapıyor."⁶

30 Nisan 2008 tarihli Hürriyet Gazetesi haberi ise, mahkumların oluşturduğu emek piyasasının da kendi içinde hiyerarşik/parçalı bir yapı oluşturduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır:

"Akgün Kuyumculuk'un patronu Süleyman Akgün, geçtiğimiz günlerde Türkiye'nin en büyük cezaevi özel sektör yatırımını gerçekleştirdi ve Mardin Midyat Cezaevi'ne bir fabrika kurdu. Yakın zamanda cezaevindeki istihdamını 60 kişiye çıkararak olan Akgün'ün hedefi 80 kişiye ulaşmak. Buradan çıkan ürünler ise hem yurtiçine hem de yurtdışına pazarlanacak.

...

Mahkumları cezaevi yönetimi seçiyor. Önce kendi istekleri var mı, çalışmak istiyorlar mı ona bakıyorlar. Yönetim seçtikten sonra biz tekrar eğitime alarak el becerisi var mı, yetiştirebilir miyiz, ona bakıyoruz. Kuyumculuk işi ona uygun mu, öğretebilir miyiz? Eğer öğretebilirsek devam ediyoruz, yoksa değiştiriyoruz. Biz bireysel suçlarla içeri girmiş insanları alıyoruz. Örgüt mensubu olanları çalıştırmıyoruz." (30 Nisan 2008, Hürriyet)

Bu haberin alt metin okumasının oldukça önemli olduğu kanısındayız. Özellikle, burada mahkum

6 6 Ekim 2013, kalifiye eleman bulamayan üretimi cezaevi-ne taşıdı, <http://www.memurlar.net/haber/412147/>

işçilerin emeğini örgütleyen işyurtları kurumu adlı bir kurumun varlığı oldukça önemlidir. Bu kurum, işveren ile mahkum arasında bir üst kurum olarak çalışmakta, mahkumların kendi emek güçleri üzerinde bir söz hakları bulunmamaktadır. Günlük ücretin yaklaşık 5.25 TL olması hafta içleri çalışıldığı varsayımına dayalı olarak aylık 105 TL'lik bir ücrete karşılık gelmektedir ki, bu oldukça düşüktür. İşyurtları kurumunun ayrıca aldığı pay da emek üzerinden elde edilen, herhangi bir çıktı üretmeden kanımızca “el koyma” koluyla elde edilen kardır. Haberde dikkat çekici bir diğer nokta ise, kapitalist üreticinin, yalnızca bireysel suçluları istihdam etme yönündeki kararıdır. Bu nokta, özgür olmayan emeğin istihdamında da mahkum kategorileri arasında bir farklılık olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Öte yandan, mahkum emeğinin yükselişi ve bu özgür olmayan emek kategorisi üzerinden üretim örgütlenmelerinin avantajlı hale gelmesi yalnızca Türkiye’de değil, Dünya’da da hızla yükselmektedir. Vicky Pelaez’in 10 Mart 2008’de Global Research’ta yayınlanan çalışmasında, ABD’de yükselen özelleştirme dalgası ile birlikte cezaevi işletmeciliğinin yaklaşık 2 milyon mahkumun bulunduğu (2000 yılı) ABD’de oldukça karlı bir alan olarak ortaya çıktığı ve mahkumların tam zamanlı bir biçimde yalnızca karın tokluğuna çalıştıkları vurgulanmaktadır. Yazar, ABD’de 37 eyalette özel şirketlerin devlet cezaevlerinde yaptıkları sözleşmelerle yasal olarak mahkum emeği kullanma hakkını elinde bulundurdukları ve çok uluslu pek çok firmanın da içinde bulunduğu bir ortaklık zeminin varlığını da vurgulamakta, bu ortaklık sonucu oluşan çalışma koşullarına uymayan mahkumların ise tecrit hücrelerinde cezalandırıldıklarını vurgulamaktadır. Bu durum, sistem karşıtı hareketleri de beraberinde getirmiştir. Eylül 2016’da 1971 Attica Cezaevi İsyanının yıldönümünde, ABD’li mahkumların köleciliğe ve mahkum emeğinin sömürülmesine karşı çıktıkları büyük eylemler yapılmıştır. “Cezaevi köleciliğinin bitirilmesini talep etmeyeceğiz, bunu köle olmayı reddederek bizler kendimiz sonlandıracağız.” sloganı ile yola çıkan eylemciler, Avrupa ülkelerinden de destek görmüştür.

Mahkum emeği ile birlikte göçler de emek piyasalarında büyük dönüşümler yaratmaktadır. Bu nedenle, Savran’ın emek piyasalarının çok uluslu olmasına dikkat çekmesi son derece önemlidir.

Savran’ın da vurguladığı gibi özellikle göç alan ülke için göçmen işçiler ucuz emek olarak emek piyasasına girmektedirler, Türkiye’de ise hem göçmen hem de özgür olmayan emek kategorisi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu bağlamda, yalnızca Türk işçiler üzerinden değil, yabancı işçiler üzerinden de özgür olmayan emek kategorilerini görebilmek mümkündür.

Milliyet gazetesinin haberine göre, Türkiye’de çoğunluğu ülkedeki tek çocuk politikasına uymadıkları için ceza alan Çinli işçilerin en riskli işlerden biri olan madenlerde çalıştıkları belirtilerek, Çinli işçilere ayda 300-500 TL ödendiği söylenmektedir. Habere göre,

“Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası (ZTSO) Başkanı Salih Demir, şehirde madencilik sektöründe yer altında çalışan Çinli işçiler bulunduğunu belirterek, “Çinli şirketler Türk maden firmalarının yer altı çalışmalarıyla ilgili ihaleleri kazanıyor. Bu alanda da çalışanlarını kendi ülkelelerinden getiriyorlar. Şehrimizde, Türkiye Taşkömürü Kurumu’nun (TTK) kuyu kazma ihalesini alan firma 500’ün üzerinde çalışan getirdi. Eren Holding’e ait termik santralde de 700’ün üzerinde Çinli işçi çalışıyor” dedi. Çinli işçilerin ihaleler sonrasında işlerini iki üç yılda yapıp geri döndüğünü aktaran Demir, “Ucuz işgücü olduğu için ve bu alanda Türk işçiler çok çalışmak istemediği için bir açığı kapatıyorlar. Kuyu kazma ve yer altında galeri işlerini Zonguldak’ta yapan çok işçi yok. Herkesin yapmak istemediği bir işi yapıyorlar. Türk işgücü için bir olumsuzluk bulunmuyor” diye konuştu.” (Milliyet, 26.11.2013)

Mahkumların, uluslararasılaşan emek piyasaları neticesinde modern kölelik statüsünde yaşayan işgücünün kapitalizm için kritik önem taşıdığı bir gerçektir, bunun yanında emeğin ne derece özgür olduğu ve pazarlık gücüne sahip olduğu da başka bir tartışmanın konusudur. Brass bu noktada, *deproleterleştirme* sürecinin tüm hızıyla çalıştığını, işçilerin kendi emek güçlerinin mülkiyetini taşeronlar; mahkum olan işgücü için ise çeşitli iş kurumları gibi emek düzenleyici kurumlara teslim ettiğini, bunun da köleliğin yeniden üretiminin 21. yüzyıl versiyonu olarak karşımıza çıktığını vurgulamaktadır (Brass, 2011). Bu noktada, Kaya ve Terzibaşoğlu’nun, bireysel haklardan yoksunluğun genel hatları ile borçlanma ve borcunu ödeyeme sonucunda oluşacağını, dünya ekonomisinin

2008 krizinde açığa çıktığı gibi, Türkiye'nin de özellikle 1980 sonrası giderek artan finansallaşma ve artan borçlulukla beraber bu sürece eklenildiğini vurguladıklarının altı yeniden, önemle çizilmiştir (Kaya ve Terzibaşoğlu, 2014). Yine son yıllarda, yevmiyeli ve mevsimlik işçi sayılarındaki artış, ücretsiz aile işçiliğinin hala yüksek oranlarda olması, piyasa koşullarında güvencesiz, düşük ücrete çalışmaya razı devasa bir yedek işgücü ordusunun bulunması, bir işçinin yerine derhal yenisinin ikame edilebiliyor olması da bu süreci giderek artan oranlarda yeniden üretmektedir. Tam da bu noktada emek piyasalarının dönüşümüne ve Türkiye'de sendikalaşma sorununa genel hatları ile değinmekte fayda görüyoruz. Türkiye'de işgücü piyasalarında yapısal bir dönüşümüne dikkat çekmek oldukça kritiktir. Yeldan'a göre, "*az gelişmiş bir çevre (peripheral) kapitalist ekonomi olarak Türkiye'de yaşanan dönüşüm, tarımdan daha üretken tarım-dışı sektörlere istihdam aktarılması şeklinde değil, ithalata bağımlılığı hızla derinleşen, taşeronlaştırılmış bir sanayi sektörünün gerekli istihdam artışlarını sağlayamaması nedeniyle işsizliğin giderek kronik (yapısal) bir duruma sürüklenmesi gerçeğini yansıtmaktadır.*" Bu meselenin özünde spekülasyon bir büyüme dalgasının olduğunu vurgulayan Yeldan "*Türk sanayi ulusal ekonomide "çözülen" tarım sektörüne istihdam yaratan ve girdi-çıktı bağlantılarıyla diğer sektörleri sürükleyen bir sektör olmak yerine, dışa bağımlı ve küresel piyasaların konjonktürel hareketlerine duyarlı bir yapısal bozulma içindedir. Türkiye'nin aslında sanayisizleşme içinde olduğunu ifade eden bu süreç, söz konusu dönem boyunca düşük istihdam, artan ithalat ve cari işlemler açıkları ve gerileyen reel ücretler olarak kendini göstermiştir.*" (Yeldan, 24 Şubat 2010) Yeldan bu noktada sanayi sermayesinin işgücü piyasalarındaki esneklikten faydalanarak karlılığını koruduğu, ve en genel hatlarıyla türk sanayi emekçisinin son 20 yılının "*sendikasılaştırılmış, parçalanmış, sosyal güvencesi olmayan, enformelleştirilmiş ve esnekleştirilmiş bir işgücü piyasası*" biçiminde betimlenebileceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, Türkiye'de 1988 yılında %22. 2 olan sendikalaşma oranı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 2016 verilerine göre %11,2'dir (Resmi Gazete, 30 Temmuz 2016).

Özgür emek kategorileri bağlamında düşünüldüğünde, özellikle 1980 sonrası neo-liberal politikalar işgücü piyasaları üzerindeki baskının arttığı,

ücret ve verimlilik arasındaki ilişkinin kaybolduğu bir dönüm noktasını beraberinde getirmiştir. 24 Ocak Kararları'nın ardından Özal'ın, Türkiye'nin yüksek ücretlerle ihracat yapamayacağını vurgulaması ve bu nedenle ücretleri, sendikaları disipline edecek yöntemleri uygulamaya koyması nedeniyle, dönem Boratav (2008:147) tarafından "sermayenin karşı saldırısı" olarak da tanımlanmaktadır, 1980'li yıllarda hız kazanan "sermayenin karşı saldırı süreci" 2000'li yıllarda da devam ediyor görünmektedir. Daha önce de vurguladığımız gibi, Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim analizinde, yeni emperyalizmde artık, "artı değer üretiminin canlı emek sömürüsüyle doğrudan ilişkili olmadığı" iddia edilmektedir. Ancak, Türkiye'de özgür ve özgür olmayan emek kategorilerinin mevcut üretim biçimi tarafından sürekli bir biçimde yeniden üretildiğine dikkat çekilmelidir. Türkiye'de, üretimin kapitalist örgütlenme modelindeki birikimin ana sürükleyicileri çeşitli dönüşümler geçirse de özgür ve özgür olmayan emek kategorilerinin farklı biçimlerde yeniden üretildiği açıktır. Bu nedenle, mahkum emeği, çocuk işçilik, mülteci ve göçmelerin ülkelerin emek piyasalarında hem ucuz iş gücü hem de kayıtsız istihdamları gibi konular hem Dünya'da hem de Türkiye'de daha geniş çapta araştırılmalı ve tartışmaya açılmalıdır.

SONUÇ

Harvey'in emperyalizmin "yeni" aşaması için çizdiği çerçeve, daha önce de bahsettiğimiz gibi eksik tüketim meselesini odak noktasına alan ve büyük ölçüde Keynesçi bir çizgide yol almaktadır. Harvey burada temel meselenin coğrafi genişleme yoluyla sermayenin kendini realize etmesi olduğunu, bunun mümkün olmadığı zamanlarda ise krizden çıkış olarak başka araçların tanımlandığını vurgulamaktadır. Harvey, Marx'ın "mülksüzleştirme" kavramını, çok geniş bir anlama yayararak, meseleyi sağlığın, eğitimin, suyun özelleştirilmesi bağlamında tartışmaktadır. Teorik arka planı Luxemburg'dan beslenen Harvey, vardığı sonuç bağlamında Luxemburg'dan ayrılmaktadır. Luxemburg, kapitalist-kapitalist olmayan çelişkisinin, dünyanın tamamen kapitalistleşmesi sonucu bir sonraki adımda sosyalizme varacağını vurgularken, Harvey kapitalizm her defasında yeni yöntemler bularak kendini yeniden üretecektir sonucuna varmakta, bu noktada devlete de büyük önem atfetmektedir.

Harvey analizinde, kapitalizmin “yeni emperyalist” aşamasında canlı emek üzerinden artı değer sömürülmesini kayda değer bir sömürü olarak görmemekte, meseleyi sermaye fazlasının realize edilmesi üzerinden okumaya davet etmektedir. Oysa, gerçekte kapitalizmin temel dinamikleri emek piyasaları üzerinden giderek artan oranda yeniden üretmektedir. Kapitalizmin 16. yüzyıldan itibaren gelişim dinamiklerine bakıldığında, emek piyasalarının düzenlenmesi birikim süreçlerinin temel belirleyenlerinden biri olmuştur. Ancak, Harvey’in işaret ettiği değersizleştirme ve özelleştirme araçları çok önemli olmakla birlikte, bu araçlarının Türkiye’de sermaye birikim süreçlerini anlamada yeterli olmadığını, dolayısıyla Türkiye’de sermaye birikim süreçleri tartışılırken çok boyutlu bir bakış açısı ile sermaye ve emek piyasalarının yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamalıyız.

Kaynakça

- BAHÇE, Serdal; (2008), “Global Privatization in Energy Sectors: “Global Primitive Accumulation””, in *Global Privatization and Its Impacts*, (Ed) I.J Hagen , T.S Halvorsen, pp. 87-10.
- BORATAV, Korkut; (2004), *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*, 8. Baskı, İmge Yayınları, Ankara.
- BRASS, Tom; (2010), “Capitalism, Primitive Accumulation and Unfree Labor Imperialism”, Henry Veltmeyer(ed.), in *Crisis and Class Struggle The Enduring Verities and Contemporary Face of Capitalism*, Brill Publishing, Leiden, pp. 67-132.
- BRENNER, Robert; (2007), “What is, and what is not, imperialism?” *Historical Materialism*, 14.4, pp. 79- 112.
- DİKMEN, A. Ahmet; (2007), “Bir İkel Birikim Aracı Olarak Özelleştirme ve Taşeronlaştırma”, http://www.emo.org.tr/ekler/396df57e78b6d04_ek.pdf?dergi=434, EMO Ankara Şubesi Haber Bülteni 2007/1 Özel Ek Taşeronlaşma Ve İş Gücü Esnekliği Dosyası.
- FINE, Ben; (2006), “Debating the ‘New’ Imperialism”, *Historical Materialism*, 14:4, pp. 133-156.
- DUMÉNIL, Gérard, ve LÉVY, Dominique; 2005, “Neo-liberal (karşı) Devrim”, iç. *Neo-liberalizm Muhafif Bir Seçki* , Alfredo Saad-Filho; Deborah Johnston (ed.), Çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel, ss. 25-77.
- DUMÉNIL, Gérard, and LÉVY, Dominique; (2004), *Capital Resurgent Roots Of The Neo-liberal Revolution*, Harvard University Press.
- GLOBAL SLAVERY REPORTS, (2003, 2015), <http://www.globallslaveryindex.org/>
- HARVEY, David; (2004a), *Yeni emperyalizm*, Hür Güldü (çev.) , Everest Yayınları, İstanbul.
- HARVEY, David; (2004b), ““Yeni” Emperyalizm: Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim”, Çev. Evren Mehmet Dinçer, *Praxis*, 11, <http://www.praxis.org/wp-content/uploads/2011/07/011-02.pdf>, 12.12.2013, ss. 23-48.

www.praxis.org/wp-content/uploads/2011/07/011-02.pdf, 12.12.2013, ss. 23-48.

HARVEY, David; (2010), *Marx’ın Kapital’i için Kılavuz*, Metis Yayınları, İstanbul.

KAYA, Y. Alp ve TERZİBAŞOĞLU, Yücel; (2014), “Mülkiyetin Tarihi Sınıfların Tarihi”, *Duvar*, Ocak/Şubat, http://www.academia.edu/5743394/Mulkiyetin_Tarihi_Siniflarin_Tarihi_Alp_Yucel_Kaya__Yucel_Terzibasoglu_Duvar_Ocak-Subat_2014, 28.01.2014.

LUXEMBURG, Rosa; (2004), *Sermaye Birikimi*, Çev. Tayfun Ertan, Belge Yayınları, İstanbul.

MANDEL, Ernest; (1980:1991), *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*. Yazın Yayınları, İstanbul.

MARX, Karl; (2009), *Kapital*, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara.

ÖZAR, Şemsa; (2007), “The Neo-Liberal Paradigm And Small Enterprises: Accumulation By Dispossession In The Case Of Turkey”, in *Neo-liberal Globalization as New Imperialism* , (Ed) A. H. Köse, F. Şenses et al., pp. 245-258.

SHAIK, Anwar; (2011), “The First Great Depression of 21th Century”, *Socialist Register*, Fall, Volume 47, pp: 44-63, <http://Eatonak.Org/lpe501/Downloads-2/Files/Shaihkhcrisis.Pdf>, 5.12.2013.

SABUKTAY, AYŞEGÜL, (2009), *2000’lerde Türkiye’de Devlet ve Kamu Yönetimi Mülksüzleştirmenin Yönetimi*, TODAİE, Ankara.

SAVRAN, Sungur; (2011), *Kod Adı Küreselleşme: 21.yy’da Emperyalizm*, 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul.

YELDAN, Erinc; (24 Şubat 2010), “İstihdamsız Büyüme, Esnek işgücü”, http://yeldane.bilkent.edu.tr/Yeldan251_24Sub10.pdf , 28.10.2013.

Haber Kaynakları

26.11.2013, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/esaretin-bedeli-ekonomi/detay/1797860/default.htm>

30 Nisan 2008, *Cezaevine fabrika kurdu dünyaya gümüş satacak*, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/8812149.asp?gid=196&sz=88198>

30 Nisan 2008, *Cezaevine fabrika kurdu dünyaya gümüş satacak*, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/8812149.asp?gid=196&sz=88198>

Pınar Ögünç, *Bunun Adı Kölelik*, *Radikal* 21.10.2013 tarihli yazısı, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/pinar_ogunc/bunun_adi_kolelik-1156391

6 Ekim 2013, *kalifiye eleman bulamayan üretimi cezaevine taşıdı*, <http://www.memurlar.net/haber/412147/>